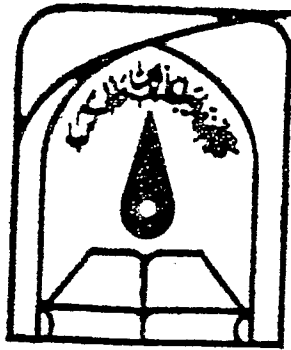

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه تربیت مدرس
دانشکده علوم انسانی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد علوم سیاسی

عوامل داخلی عملگرایی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران
(۱۳۶۸-۱۳۷۶)

۱۳۸۱ / ۱۲ / ۲۰

حسین علی پور

استاد راهنما:

دکتر ابراهیم منقی

استاد مشاور:

دکتر عباس منوچهری

تأیید شده
۱۳۸۱

۴۴۱۹۶

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی ایران
تعمیرات وزارت

باسمه تعالی

تاییدیه اعضای هیئت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیئت داوران نسخه نهایی پایان نامه آقای حسین علیپور

تحت عنوان:

بررسی عوامل داخلی عمل گرایی (pragmatism) در سیاست خارجی جمهوری اسلامی

ایران (۱۳۶۸ - ۷۶)

را از نظر فرم و محتوی بررسی نموده و پذیرش آن را برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد می کنند.

اعضای هیئت داوران:

امضاء

استاد راهنما:

دکتر ابراهیم متقی

استاد مشاور:

دکتر عباس منوچهری

استاد ناظر:

دکتر داوود هرمیداس باوند

استاد ناظر:

دکتر وحید سینایی

نماینده شورای تحصیلات تکمیلی: دکتر وحید سینایی

رئیس هیئت داوران
دکتر حسین علیپور

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس مبین بخشی از فعالیتهای علمی- پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلا به طور کتبی به مرکز نشر دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه)، عبارت زیر را چاپ کند:

"کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد/ رساله دکتری نگارنده در رشته **علوم سیاسی** که در سال **۱۳۸۱** در دانشکده **علوم انسانی** دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم/جناب آقای دکتر **ابراهیم متقی** و مشاوره سرکار خانم/جناب آقای دکتر **عباس منوچهری** از آن دفاع شده است."

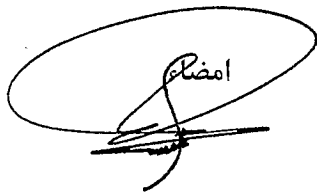
ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های نشریات دانشگاه تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به مرکز نشر دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس تادیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ بعلاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تامین نماید.

ماده ۶: اینجانب حسین علی پور دانشجوی رشته علوم سیاسی مقطع کارشناسی ارشد تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

امضاء

تقدیم به پدرم که درس ایمان و فداکاری را به من آموخت

به مادرم که صبر و استقامت را از او آموختم

و

به همسر عزیزم

تشکر و قدر دانی

منت خدای را عز و جل که طاعتش موجب قربت است و به شکر اندرش مزید نعمت؛

از دست و زبان که برآید کاز عهده شکرش به در آید

اکنون که به لطف و یاری خداوند متعال مراحل نگارش و تدوین پایان نامه اینجانب به پایان رسیده است، جا دارد از کلیه عزیزانی که مرا در تمام مراحل آن یاری رسانده اند تشکر و قدر دانی نمایم.

از استاد گرانقدر جناب آقای دکتر ابراهیم متقی که با راهنمایی های علمی و ارزنده و نظارت دقیق و موشکافانه خود، زحمات فراوانی را در هر چه پر بار تر شدن این پایان نامه متقبل شدند، صمیمانه قدر دانی و تشکر می نمایم.

از جناب آقای دکتر عباس منوچهری، استاد مشاور گرامی، به خاطر راهنمایی های علمی و ارزنده شان کمال تشکر و امتنان را دارم.

از دوستان عزیزم آقایان حمید روستا، علیرضا منفرد، مختار شاصادقی، خلیل سردارآبادی و کلیه عزیزانی که مرا در اجرای پایان نامه و امور مربوط به آن یاری نمودند، تشکر و سپاس فراوان دارم.

چکیده:

انقلاب اسلامی ایران ایستارهای جدیدی را بر سیاست خارجی ایران حاکم نمود که در چارچوب نظام ایدئولوژیک حاکم بر آن قابل درک می باشد. پایان یافتن جنگ ایران و عراق را می توان نقطه عطفی در سیاست خارجی ایران به حساب آورد. در این تحقیق تلاش شده است تا با ارائه جهت گیری های عمده ای که از آغاز شکل گیری نظام جمهوری اسلامی تا پایان جنگ هشت ساله بر سیاست خارجی ایران حاکم بوده است، دلایل و زمینه های بوجود آمدن تحول از سال ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۶، مورد بررسی قرار گیرد.

استدلال ما مبتنی بر آن است که پایان جنگ، تغییر و تحولات ملموسی را در محیط داخلی، شرایط منطقه ای و نقش ملی ایران به همراه داشت. در این دوران ایران همچنان نقش ملی غیر متعهد و ضد امپریالیستی خود را ادامه می داد اما عملگرایی ظریف و پردامنه ای بر رفتار سیاست خارجی ایران حاکم گردیده بود. در شرایط جدید محور اصلی سیاست خارجی جمهوری اسلامی را باید اعاده ثبات در حوزه خلیج فارس، گسترش روابط با کشورهای اروپایی و سازمانهای بین المللی و همچنین بازسازی روابط دیپلماتیکی دانست که در دوران جنگ به سردی گرایده بود.

از آنجایی که ما در این تحقیق صرفاً عوامل داخلی را مورد بررسی قرار داده ایم لذا آن دسته از عواملی که در چارچوب مرزهای داخلی این کشور در جهت گیری جدید موثر بوده اند در کانون توجه قرار دارند. از جمله این عوامل که ما بر آن تاکید نموده ایم می توان به تحول در ساخت قدرت سیاسی داخلی و همچنین تحول در ساختار اقتصادی ایران در این دوران نام برد.

پس از رحلت امام خمینی (ره) و شکل گیری رهبری جدید در ایران، ساختار قدرت سیاسی داخلی ایران دچار تحول گردید و اصلاحاتی که در سال ۱۳۶۸ در قانون اساسی صورت گرفت، موقعیت رهبری جدید را مستحکم تر نمود. بازسازی کشور پس از هشت سال جنگ و ضرورت برنامه ریزی عمرانی و اقتصادی که مجموعه رهبری جدید وجهه همت خود قرار داده بود، نیازمند شرایطی آرام و با ثبات در داخل و خارج از کشور بود و این مسائل به طور کلی روند عملگرایانه جدیدی را بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی حاکم ساخت.

نتیجه گیری ما در این تحقیق آن است که پس از سال ۱۳۶۸ روند سیاست عدم تعهد ایران از وجه منفی به وجه مثبت آن گرایش یافته و با تحولی که در درک و ذهنیت نخبگان حاکم از نظام بین الملل و ضرورت های داخلی و بین المللی ایران بوجود آمد، رفتار سیاست خارجی جمهوری اسلامی از رفتاری مواجهه جویانه به رفتاری عملگرایانه همراه با عناصر سازش جویانه بیشتر تبدیل گردید.

کلمات کلیدی: سیاست خارجی، عملگرایی، تنش زدایی، ایدئولوژی گرای، عدم تعهد

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه	۱
فصل اول:	
چارچوب نظری: استراتژی‌های سیاست خارجی	۱۱
۱-۱-۱- استراتژی بیطرفی	۱۲
۱-۱-۲- استراتژی عدم تعهد	۱۲
۱-۱-۳- استراتژی انزوای طلبی	۱۳
۱-۱-۴- استراتژی اتحاد و ائتلاف	۱۴
الف: عوامل و عناصر تاثیرگذار داخلی در عرصه سیاست خارجی:	۱۵
۱-۲-۱- سیاستگذاران (نخبگان حاکم)	۱۵
۱-۲-۲- جغرافیا و وضعیت ژئوپلیتیکی	۱۵
۱-۲-۳- تاریخ و تجارب تاریخی	۱۶
۱-۲-۴- اقتصاد و رفاه عامه	۱۷
۱-۲-۵- نوع رژیم و نظام سیاسی داخلی	۱۷
ب: عوامل و عناصر تأثیرگذار خارجی در عرصه سیاست خارجی:	۱۸
۱-۳-۱- هدفها و اعمال دیگر دولتها	۱۹
۱-۳-۲- گرایشها و ساختار نظام بین‌الملل	۱۹

صفحه	عنوان
۲۰	۱-۳-۳- تأثیرات ارزشهای سیستمی جهانی
۲۰	ج - نقش ملی
۲۳	نمودار چارچوب نظری

فصل دوم: شکل بندی‌های سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران

۲۵	۱-۲- بخش اول: مبانی تفکر و ادراکات سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۵۷-۶۸)
۲۶	۱-۱-۲- محورهای فکری امام خمینی در سیاست خارجی
۲۷	۲-۱-۲- جنبه‌های عملی نظریات امام در مورد سیاست خارجی
۲۷	۲-۱-۳- نه شرقی، نه غربی و حفظ استقلال
۲۸	۲-۱-۴- احترام متقابل در روابط با سایر کشورها
۲۸	۲-۱-۵- حمایت از مستضعفین و صدور انقلاب
۳۱	۲-۱-۶- برقراری حکومت جهانی اسلام
۳۱	۲-۱-۷- اقدام سیاسی، عملی برای ادای تکلیف
۳۲	۲-۱-۸- امام و نظام بین‌الملل
۳۷	۲-۲- بخش دوم: دوره‌های مختلف سیاست خارجی ج.ا.ا.
۳۸	۲-۲-۱- سیاست خارجی ج.ا.ا. از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۶۰
۴۴	۲-۲-۲- سیاست خارجی ایران از سال ۱۳۶۰ تا ۱۳۶۸
۵۳	۲-۲-۳- سیاست خارجی ایران از سال ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۶

فصل سوم:

- ۳-۱-۱- بخش اول: اقتصاد ایران پس از انقلاب اسلامی ۵۵
- ۳-۱-۱- جهت‌گیری‌های عمده اقتصادی در اقتصاد ایران پس از انقلاب اسلامی ... ۵۸
- ۳-۱-۲- جنگ تحمیلی و اقتصاد ایران ۶۱
- ۳-۱-۳- اقتصاد ایران پس از جنگ تحمیلی ۶۷
- ۳-۱-۴- سیاست تعدیل اقتصادی ۷۰
- ۳-۲- بخش دوم: جریانات سیاسی ایران پس از انقلاب اسلامی ۷۶
- ۳-۳- بخش سوم: ریشه‌یابی جریان عملگرایی در سیاست خارجی ج.ا.ا. ۸۱

فصل چهارم:

- ۴-۱-۱- بخش اول: مؤلفه‌های جدید در سیاست خارجی ج.ا.ا. ۹۵
- ۴-۲-۱- بخش دوم: بررسی حوزه انطباق محیط عملیاتی با مؤلفه‌های جدید در سیاست خارجی ج.ا.ا. ۱۰۲
- ۴-۲-۱- منطقه خلیج فارس و خاور میانه ۱۰۲
- ۴-۲-۲- آسیای مرکزی و قفقاز ۱۱۱
- ۴-۲-۳- ایالات متحده امریکا ۱۱۷
- ۴-۲-۴- اتحادیه اروپا ۱۲۴

صفحه

عنوان

۱۳۰ نتیجه گیری

۱۳۵ فهرست منابع و مأخذ

مقدمه

اهمیت موضوع:

جمهوری اسلامی ایران در طول بیش از دو دهه از عمر خود، دارای گرایشات متعددی در سیاست خارجی بوده است. در شکل‌گیری این جهت‌گیری‌ها، دو دسته عوامل داخلی و خارجی مؤثر بوده‌اند که بررسی زمینه‌های داخلی آنها، علی‌الخصوص به دلیل ماهیت ایدئولوژیک نظام جمهوری اسلامی ضروری بوده و در مطالعه نظری و کاربردی سیاست خارجی ایران، بسیار حایز اهمیت می‌باشد.

پیشینه موضوع:

در رابطه با موضوع این رساله، کتاب یا پایان‌نامه‌ای که به گونه‌ای جامع، عوامل داخلی مؤثر بر عملگرایی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران را بررسی نموده و تجزیه و تحلیل نماید وجود ندارد. برخی کتابها همانند کتاب آقای انوشیروان احتشامی تحت عنوان «سیاست خارجی ایران در دوران سازندگی» و همچنین کتاب روح‌الله رضوانی با عنوان «چارچوبی تحلیلی برای بررسی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران» اشاراتی به برخی عوامل داخلی داشته‌اند اما بیشتر به توصیف این عوامل پرداخته و کمتر به نحوه و میزان تأثیرگذاری آنها در تعیین سیاست

خارجی جمهوری اسلامی پرداخته شده است. به طور کلی علیرغم اهمیت عوامل داخلی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی، کار جدی و مستقلی در این زمینه صورت نگرفته است.

سؤال اصلی:

چه عواملی به لحاظ داخلی در جهت‌گیری سیاست خارجی ایران به سوی عملگرایی مؤثر بوده‌اند؟

مفروضات:

۱- سیاست خارجی جمهوری اسلامی، پس از پذیرش قطعنامه ۵۹۸، جهت‌گیری عملگرایانه‌ای یافته است.

۲- الزامات سیاسی و اقتصادی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی نقش بازی می‌کنند.

فرضیه:

عوامل داخلی (سیاسی و اقتصادی) در جهت‌گیری سیاست خارجی جمهوری اسلامی، به سوی عملگرایی تأثیر داشته‌اند.

ساماندهی مطالب:

این پژوهش مشتمل بر یک مقدمه و چهار فصل می‌باشد.

در مقدمه کلیات تحقیق ذکر گردیده است.

در فصل نخست چارچوب تئوریک تحقیق مورد بررسی واقع شده است.

در فصل دوم، ضمن بررسی دیدگاههای امام خمینی (ره) در رابطه با سیاست خارجی جمهوری اسلامی، مشخصات کلی سه دوره سیاست خارجی ایران، از زمان پیروزی انقلاب تا سال ۱۳۷۶، بررسی گردیده است.

فصل سوم، شامل عوامل داخلی سیاسی و اقتصادی تأثیرگذار بر سیاست خارجی ایران می‌باشد. در این فصل ضمن بررسی اجمالی تحولات اقتصادی و سیاسی پس از انقلاب، الزامات سیاسی و اقتصادی جدید ایران پس از سال ۱۳۶۸ مورد بررسی واقع شده و ریشه‌های جریان عملگرا در سیاست خارجی جمهوری اسلامی مورد شناسایی واقع شده است.

در فصل چهارم، پس از بررسی مؤلفه‌های جدید سیاست خارجی ایران پس از سال ۱۳۶۸، حوزه‌های انطباق آن در چهار منطقه جغرافیایی: ۱- خلیج فارس ۲- آسیای مرکزی و قفقاز ۳- اتحادیه اروپا و ۴- ایالات متحده آمریکا ذکر گردیده است.

و سرانجام نتیجه‌گیری و در پایان نیز فهرست منابع و مأخذ، آورده شده است.

تعریف واژه‌های کلیدی:

سیاست خارجی:

به مجموع موضع‌گیری‌ها و اقدامات خارجی یک کشور که در صحنه بین‌المللی و در ارتباط با

سایر کشورها، انجام می‌پذیرد، اطلاق می‌گردد.